

PAWEŁ MATEUSZ MODRZYŃSKI
(TORUŃ)

Prawo lubeckie w miastach pruskich (XIII–XVI w.). Stan badań, źródła i perspektywy badawcze

1. Wstęp; 2. Stan badań; 3. Źródła; 4. Perspektywy badawcze.

1

Jak dotąd żaden z historyków nie ujął źródeł prawa lubeckiego w jednym monograficznym ujęciu w sposób dostateczny¹, również stan badań nad prawem lubeckim nie jest historykom zbyt dobrze znany². Z tego też powodu wiele interesujących opracowań nie jest wykorzystywanych w pracach nad dawnym prawem obowiązującym w miastach lokowanych na prawie lubeckim, a część starszych artykułów i monografii, wzorowych pod względem faktograficznym, została częściowo zapomniana. Źródła prawa lubeckiego (zwłaszcza rękopisy) to kolejny punkt niedostatecznie obecny w literaturze naukowej. Artykuł został stworzony jako podręczna pomoc naukowa dla badaczy dawnego prawa. Omówimy w nim przede wszystkim sferę prawa sądowego, pomijając kwestie ustrojowo-polityczne i uwzględniając tylko ważniejsze prace. Mam cichą nadzieję, że publikacja ta zachęci badaczy do podjęcia w swoich analizach problemu funkcjonowania prawa lubeckiego w miastach pruskich.

¹ Zrobili to częściowo: Ralf G. Päsler, Emil Steffenhagen, Edward Carstenn oraz Janusz Tandecki – zob. dalsza część artykułu.

² Jedyny artykuł obejmujący stan badań nad prawem niemieckim: D. Janicka, *Wkład polskich historyków prawa w badania nad prawem magdeburskim w XX w. (1945–2010)*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. XI, s. 46–75, jest bardzo dobrym artykułem ukazującym pokrótce stan badań nad prawem magdeburskim i jego pochodnymi – prawem chełmińskim, prawem lubeckim i prawem średzkim, samo jednak prawo lubeckie odgrywa w nim rolę marginalną. Kilka artykułów naukowych podano w: S. Płaza, *Historia Prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: *X–XVIII w.*, Kraków 1997, s. 118.

2

Zacząć wypada od przedstawienia stanu badań nad prawem lubeckim, w swoich początkach skupionych z oczywistych względów na źródłach prawa z dawnej Lubeki – miasta hanzeatyckiego, w którym stworzono prawo lubeckie. Często prawo lubeckie przedstawia się jako „odmianę prawa magdeburskiego”, co nie jest do końca prawdą. Lubeka wzorowała się w początkowym okresie na ustroju miasta Soest³, a później Hamburga, które było zresztą lokowane na prawie lubeckim⁴. Kodeksy prawa lubeckiego jednak wykazują cechy wspólne z prawem magdeburskim, będącego przecież odmianą prawa niemieckiego. Nie mniej jednak prawo lubeckie nie powinno być wywodzone od prawa magdeburskiego. Największy wpływ na rozwój prawa lubeckiego mieli, co zrozumiałe, prawodawcy z miasta Lubeki. Lubeka stanowiła wówczas jedno z najpotężniejszych i najbardziej wpływowych miast hanzeatyckich⁵, przez co prawo lubeckie było recypowane w miastach nadmorskich od Hamburga na zachodzie aż po Rygę na wschodzie⁶. W Prusach na prawie lubeckim lokowano: Gdańsk, Elbląg⁷, Hel, Braniewo, Frombork, Tczew

³ Na temat prawa z miasta Soest: W. Ebel, *Das Soester Stadtrecht. Wessen, Herkunft und Bedeutung*, „Soester Zeitschrift” 1959, Bd. 72, s. 5–23; T. Schöne, *Das Soester Stadtrecht vom 12 bis zur Mitte des 15 Jahrhunderts. Zugleich ein Beitrag zur Entwicklung deutscher Stadtrechte im hohen und späten Mittelalter, Studien und Quellen zur westfälischen Geschichte*, Bd. 34, Paderborn 1998.

⁴ Prawo lubeckie czerpało również z prawa rzymskiego, prawa saskiego, a nawet z prawa polskiego (III Statut Litewski oraz Korektura Pruska).

⁵ S. Jenks, *A capital without a State: Lübeck caput totius hanze(to 1474)*, „Historical Research” 1992, vol. 65, s. 134–149; Więcej: J. Schildhauer, *Dzieje i kultura Hanzy*, Warszawa 1995; P. Dollinger, *Dzieje Hanzy: XII–XVII w.*, Warszawa 1997; R. Czaja, *Hanza w XIII wieku nad Bałtykiem i jej rola w procesie urbanizacji*, [w:] *Civitas Cholbergensis. Transformacja kulturowa w strefie nadbałtyckiej w XIII wieku*, red. L. Leciejewicz i M. Rębkowski, Kołobrzeg 2005, s. 31–39.

⁶ E. Roznekrantz, *Recepcja prawa lubeckiego w miastach nadbałtyckich*, Gdańsk 1967; J. Tandecki, *Recepcja prawa lubeckiego w miastach państwa zakonnego w Prusach*, [w:] *100 lat Archiwum Państwowego w Gdańsku. Sesja jubileuszowa 8 VI 2001*, red. A. Przywuska, Gdańsk 2001, s. 363–372; F. Ebel, R. Schilling, *Die Bedeutung deutschen Stadtrechts im Norden und Osten des mittelalterlichen Europa. Lübisches und Magdeburgisches Recht als Gegenstand von Kulturtransfer und Träger der Moderne*, [in:] *Die Stadt im Europäischen Nordosten. Kulturbeziehungen von der Ausbreitung des Lübischen Rechts bis zur Aufklärung. Beiträge anlässlich des „II. Internationalen Symposiums zur deutschen Kultur im europäischen Nordosten” der Stiftung zur Förderung deutscher Kultur (Aue-Stiftung) Helsinki in Zusammenarbeit mit dem Stadtarchiv Tallinn, dem Estnischen Kunstmuseum, der Ostsee-Akademie Lübeck-Travemünde und dem Deutschen Kulturinstitut Tallinn vom 10. Bis 13. September 1998 in Tallinn, Estland*, hg. v. R. Schweitzer, W. Bastman-Bühner unter Mitarbeit von J. Hackmann, Helsinki–Lübeck 2001, s. 35–46.

⁷ Zwrócić tu należy uwagę na wysiłki Elbląga w dążeniu do zachowania prawa lubeckiego: E. Carstenn, *Elblings Kampf um das lübische Recht*, „Hansische Geschichtsblätter” 1937, Bd. 62, s. 73–88.

i Łebę. Zwrócić należy uwagę, że zarówno Gdańsk⁸, Tczew, jak i Łeba przeszły na prawo chełmińskie.

Dziś w dużej mierze to właśnie źródła prawne dawnej Lubeki oraz niemieckich miast nadmorskich lokowanych na tym prawie stanowią podstawę źródłową dla badaczy niemieckich. Prawo lubeckie w Niemczech cieszyło się olbrzymią popularnością. Opracowania zostały ujęte w oddzielnych zbiorach biblio- i monograficznych⁹. Prace źródłoznawcze prowadził m.in. Ferdinand Frensdorff, którego to pracę cytuje się chętnie do dzisiaj¹⁰. Jednym z czołowych badaczy dawnego prawa lubeckiego był Wilhelm Ebel, autor wspomnianej bibliografii prawa lubeckiego¹¹ oraz pomnikowej monografii *Lübisches Recht*¹². Ową monografię skomentował polski badacz Witold

⁸ Przejście Gdańska na prawo lubeckie w historiografii wiąże się z wydarzeniami 1308 roku. Zwrócić należy uwagę, iż owe przejście nie miało charakteru gwałtownego, tj. natychmiastowego, m.in. Rozenkranz przedłuża okres funkcjonowania prawa lubeckiego do roku 1346; E. Rozenkranz, *Prawo lubeckie w Gdańsku w latach 1261/63–1346*, „Rocznik Gdański” 1966, t. 25, s. 9–30. Rozważania swoje oparł na analizach związanych z faktem odbierania i wystawiania przywilejów lokacyjnych. Dodać można, iż rok 1346 zmieniał kwestie związane z ustrojem miasta – tym, na czym Zakonowi najbardziej zależało. Kwestie administracyjno-porządkowe oraz te związane z prawem sądowym nadal opierały się na tradycji prawnej związanej dawnym prawem lubeckim. Gdańsk, mimo iż był lokowany na prawie chełmińskim, zdradzał jednak aspiracje do samodzielnego opracowywania prawa sądowego. Podsumować można, iż prawo sądowe miasta Gdańska było mieszanką prawa chełmińskiego i lubeckiego, z przewagą chełmińskiego, z silną tendencją do wprowadzania własnych zwyczajów prawnych. W czasach wczesnonowożytnych, zwłaszcza po przyjęciu rewizji toruńskiej w 1594 roku (rewizja toruńska była przyjęta jedynie przez Gdańsk i przez to określana była jako Danziger Kulm), mamy nawet do czynienia ze specyficzną odmianą prawa – prawa gdańskiego. Domagała również wysuwa twierdzenie o obecności prawa lubeckiego w Gdańsku po okresie lokacji na prawie chełmińskim (zob. *Decretum Civitatis Danceke. Gdański kodeks prawa lubeckiego z 1263 r.*, wyd. T. Domagała, Gdańsk 2005, s. 38–42). Jeszcze długo po okresie lokacji rada miejska skupowała kodeksy prawa lubeckiego – posiadała np. kodeks prawa lubeckiego z roku 1488; zob. E. Steffenhagen, *Deutsche Rechtsquellen in Preussen vom XIII bis zum XVI Jahrhundert*, Leipzig 1875, s. 6–7, 79–90. W historiografii zwracano również uwagę na wpływ prawa lubeckiego na kształtowanie się prawa morskiego już po okresie przejścia Gdańska na prawo chełmińskie; zob. S. Matysik, *Ze studiów nad historią prawa morskiego w Gdańsku*, „Historia Źródeł. Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1951, t. 17, z. 1–2, s. 35. Na temat prawa stosowanego w Gdańsku zob. E. Rozenkranz, *Prawo lubeckie w Gdańsku...*, *op. cit.*, s. 9–30; T. Maciejewski, *Prawa obce w Gdańsku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1999, t. 51, z. 1–2, s. 193–204; *idem*, *Prawo chełmińskie w Gdańsku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2000, t. 7, s. 351–363.

⁹ Bibliografia dot. prawa lubeckiego: *Jurisprudencia Lubecensis Bibliographie des lübischen Rechts*, hrsg. W. Ebel, Veröffentlichungen zur Geschichte der Hansestadt Lübeck, herausgegeben vom Archiv der Hansestadt, Reihe B, Bd. 5, Lübeck 1980.

¹⁰ F. Frensdorff, *Das Lübische Recht nach seinen ältesten Formen*, Leipzig 1872.

¹¹ *Jurisprudencia Lubecensis Bibliographie des lübischen Rechts*, *op. cit.*

¹² W. Ebel, *Lübisches Recht*, Lübeck 1971.

Maisel¹³. Warto dodać rzecz ciekawą i nieobecną jak dotąd szerzej w literaturze: że prawo lubeckie funkcjonowało nie tylko na terenach nadbałtyckich, ale i na Śląsku. Ze współczesnych historyków niemieckich problem funkcjonowania prawa lubeckiego w Polsce – jak i na Śląsku – podjęli Friedrich Ebel oraz Renate Schilling¹⁴. Współczesna historia prawa lubeckiego podejmuje nowe tematy, jak dotąd nieopracowywane, odchodząc tym samym od klasycznej metodologii historii prawa¹⁵.

Wielu niemieckich badaczy przedwojennych interesowało się dawnym prawem lubeckim obowiązującym w miastach pruskich. Jako pierwszego historyka wymienimy Max Töppena¹⁶, który, opracowując historię dawnego Elbląga, postarał się podjąć kwestię lokalnego prawa lubeckiego. Pierwszym badaczem, który postarał się zebrać i opracować syntetycznie źródła prawa lubeckiego z terenu dawnych Prus był z kolei Emil Steffenhagen¹⁷. Najwięcej źródeł prawa lubeckiego (wilkierzy i kodeksów prawnych) zachowało się dla Elbląga, z tego też powodu to właśnie one były podstawą pierwszych analiz prawa lubeckiego funkcjonującego w Prusach. Jednym z badaczy, którzy postarali się opracować owe źródła, był Edward Carstenn¹⁸ – zebrał on i omówił skrótowo kodeksy prawa elbląskiego¹⁹. Jest to jak

¹³ W. Maisel, *Najnowsze badania nad prawem lubeckim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 2, s. 175–184.

¹⁴ F. Ebel, R. Schilling, *Das lateinische lubische recht in der schlesisch-polnischen Fassung des 13. Jahrhunderts*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung” 1990, Bd. 110, s. 93–148; F. Ebel, *Lübisch Recht in Schlesien*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1986, Bd. 27, s. 279–286; F. Ebel, R. Schilling, *Die Bedeutung deutschen Stadtrechts im Norden und Osten des mittelalterlichen Europa...*, op. cit.

¹⁵ Przykładowo w kwestii przepisów budowlanych: J.Ch. Holst, *Lübisches Baurecht in Mittelalter*, in: *Historischer Hausbau zwischen Elbe und Oder*, Marburg 2002, s. 115–182; *idem*, *Lübisches Baurecht. Eine städtebauliche Gesetzgebung* in: *Die vermessene Stadt. Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*, Paderborn 2004, s. 107–116. Bardzo ciekawą monografię wydał Wilhelm Ebel: *Bürgerliches Rechtsleben zur Hansezeit in Lübecker Ratsurteilen*, Göttingen–Berlin 1954; autor dostrzegł potencjał źródeł prawnych, które następnie wykorzystał do opisanie życia codziennego mieszczan. Źródła prawne zawierają wiele szczegółowych informacji w kwestiach, w których innego rodzaju dokumenty nie są w stanie nic powiedzieć. Tego typu metodologię wykorzystywano przy opracowywaniu ustroju i organizacji dawnych plemion barbarzyńskich na podstawie tzw. *leges barbarorum*. W dzisiejszych czasach metoda ta zyskuje coraz bardziej w popularności.

¹⁶ M. Töppen, *Elblinger Atiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, h. 1–2, Danzig 1871–1872.

¹⁷ E. Steffenhagen, *Deutschen Rechtsquellen in preussen vom XIII bis zum XVI Jahrhundert*, Leipzig 1875, s. 76–92, 118–137 i 230–243.

¹⁸ E. Carstenn, *Elblings Kampf um das lübische Recht*, op. cit.

¹⁹ *Idem*, *Die Elbinger Handschriften des Lübischen Rechts*, „Zeitschrift des Westpreußischen Gesichtsvereins” 1935, h. 72, s. 142–183.

dotąd najlepsze opracowanie, zawierające m.in. opis fizyczny dokumentów oraz krótki zarys treści. Innym historykiem podejmującym problem prawa lubeckiego był Arthur Methner; wydał on w postaci edycji źródłowej kodeks z 1275 roku²⁰. Ten sam badacz opracował również kodeks dla miasta Klajpedy²¹. Ze zrozumiałych względów owo zainteresowanie miastami pruskimi zmalało po 1945 roku; od tej pory to polscy badacze będą mieli decydujący wpływ w rozwój badań nad omawianą kwestią. Jedną z najdonioślejszych ról odegrał Edwin Rozenkranz – swoje badania nad brawem lubeckim zaczął od badania kwestii ustrojowych miast Pomorza Gdańskiego, których wiele było lokowanych na prawie lubeckim²², zaśłynął również swoją rozprawą habilitacyjną *Recepcja prawa lubeckiego w miastach nadbałtyckich*²³. Rozenkranz skupił się przede wszystkim na sprawach lokacji miast na prawie lubeckim oraz na kwestiach związanych z ich ustrojem. Kwestią recepcji prawa lubeckiego w miastach władztwa krzyżackiego zajął się pokrótce również Janusz Tandecki²⁴. Rozenkranz był również autorem artykułów poświęconych funkcjonowaniu prawa lubeckiego w Gdańsku²⁵ i Elblągu²⁶. Przez wiele lat prawo lubeckie było tworem nieco zapomnianym i zaniedbanym przez polskich badaczy. Na progu nowego milenium nastąpił wyraźny zwrot, a zainteresowanie omawianą problematyką na nowo rozkwitło. Badaczami, którzy odświeżyli kwestię kodeksów elbląskich, są wspomniani już Janusz Tandecki²⁷ i Krzysztof Kwiatkowski²⁸. Innym historykiem, który wniósł znaczny wkład w badania nad prawem lubeckim w Prusach jest Tadeusz Domagała – wydał on w 2005 roku gdański kodeks prawa lubeckiego, jest również autorem artykułu dotyczącego elbląskiego kodeksu z 1240

²⁰ A. Methner, *Die älteste deutsche Handschrift des Lübischen Rechts für Elbing*, Elbling 1937, s. 80–110.

²¹ *Idem*, *Das Lübische Recht in Memel*, „Altpreußische Forschungen” 1933, t. 10, s. 262–298.

²² E. Rozenkranz, *Początki i ustrój miast Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1962, s. 241–285.

²³ *Idem*, *Recepcja prawa lubeckiego w miastach nadbałtyckich*, *op. cit.*

²⁴ J. Tandecki, *Recepcja prawa lubeckiego w miastach państwa zakonnego w Prusach*, *op. cit.*

²⁵ E. Rozenkranz, *Prawo lubeckie w Gdańsku...*, *op. cit.*, s. 9–30.

²⁶ *Idem*, *Prawo lubeckie w Elblągu od XIII do XVI wieku*, „Rocznik Gdański” 1991, t. LI, s. 5–33.

²⁷ J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa–Toruń 1990, s. 103–105. Autor opisał krótko kodeksy z Archiwum Państwowego w Gdańsku z zespołu 369: 1/1, 1/2, 1/3, 1/4.

²⁸ K. Kwiatkowski, *Qui bona fide a non domino emit. Digesta Justyniańskie jako prawny punkt odniesienia w sporze gminy miejskiej z władcą zwierzchnim w późnośredniowiecznych Prusach*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 3, s. 7–31. Autor omówił stan badań nad kodeksami z 1240 i ok. 1275 roku, pomijając jednak ustalenia Tadeusza Domagały.

roku²⁹. Z podobną inicjatywą wyszła grupa polskich historyków pod kierownictwem Jarosława Mykowskiego, którzy wydali w roku 2009 kodeks tczewski z Lubeki³⁰. Zaslugę odkrycia owego kodeksu autorzy wydania przypisują Tadeuszowi Domagale. Oba wydania kodeksów – gdańskiego i tczewskiego – zawierały edycję faksymiliów, transkrypcję tekstów łacińskich oraz tłumaczenie polskie. Oba wydania zawierają również interesujące wstępy badawcze. Wspomnieć należy również Ralfa G. Päslera, który jako jedyny ze współczesnych historyków niemieckich bliżej zajął się prawem lubeckim funkcjonującym w Prusach³¹. Wilkierze miast lokowanych na prawie lubeckim mają bardzo skąpą literaturę – jak dotąd jedynie Tadeusz Maciejewski pokusił się o skrótowe omówienie wilkierzy z czasów średniowiecza³².

3

Po przedstawieniu stanu badań możemy przejść do omówienia bazy źródłowej. Jednym z ważniejszych źródeł prawa lubeckiego były wilkierze miejskie³³. Wilkierze Gdańska z czasów lokacji na prawie lubeckim nie zachowały się³⁴, najwięcej ich uchowało się dla Elbląga i pochodzą one z lat: 1394–1428(stare miasto)³⁵, 1413–1420 (nowe miasto)³⁶, 1553³⁷, 1563/1564³⁸ oraz 1588³⁹. Zachował się również

²⁹ T. Domagała, *Zaginiony elbląski kodeks prawa lubeckiego z 1240 roku. Próba identyfikacji i rekonstrukcji tekstu*, [w:] *Archaeologia et historica urbana. Pamięci Tadeusza Nawrońskiego*, Elbląg 2004, s. 89–93.

³⁰ *Kodeks Tczewski z Lubeki*, red. J. Mykowski, Tczew 2009.

³¹ R.G. Päsler, *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung. Aus Archivalien, Bibliotheken und Museen Mittel und Osteuropas*, hrsg K. Garber und A.E. Walter, Bd. 2, Köln–Weimar–Wien 2003, s. 224–243. Autor wzorował się przede wszystkim na starszej literaturze; zebrał jedynie kodeksy z czasów średniowiecznych.

³² T. Maciejewski, *Wilkierze miast pruskich lokowanych na prawie lubeckim (do 1454 roku)*, „Studia Bałtyckie. Historia” 1996, t. 1, s. 119–136.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Idem*, *Zbiory wilkierzy w miastach Państwa Zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Gdańsk 1989, s. 49–51. Pierwszy zachowany wilkierz pochodzi z lat 1435–1448.

³⁵ A. Semrau, *Die mittelalterlichen Willküren der Altstadt und der Neustadt Elbing*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft kunst zu Thorn” 1926, h. 34, s. 1–80.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ AP Gd. Akta miasta Elbląga, 1290/10 Willkuhr der Stadt Elbing 1553.

³⁸ *Ibidem*, 1218/8 Willkuhr der Stadt Elbing 1563; AP Gd. 369 1/7.

³⁹ *Ibidem*, 1230/5 Willkuhr der Stadt Elbing 1588.

wilkierz miasta Helu⁴⁰. Wiemy, że również Braniewo wydawało wilkierze, z interesującego nas okresu nie zachował się jednak żaden z nich⁴¹, dokonano jednak rekonstrukcji treści z lat 1565–1640⁴². Nie zachowały się również wilkierze Fromborka. Wiemy z poszlak źródłowych, że władze Braniewa – jak i Fromborka – w tym okresie wilkierze z pewnością wydawały⁴³.

Ze względu na to, iż artykuł naukowy ma swoje ograniczenia, postaram się uszeregować, usystematyzować oraz wskazać źródła prawa lubeckiego. Wydaje się to konieczne, gdyż pomimo bogactwa dzisiejszych archiwaliów niewiele historyków sięga po nie, a wielu nie jest nawet świadoma ich istnienia. Aby przedstawić kodeksy prawa lubeckiego funkcjonujące w Prusach, należy wprawdzie przedstawić te powstałe w dawnej Lubece. Jednym z najdonioślejszych kodeksów, który odegrał przełomową rolę w rozwoju prawa lubeckiego, był tzw. Kodeks Bardewicka⁴⁴, powstały w Lubece w 1294 roku z inicjatywy ówczesnego burmistrza Lubeki, Alberta von Bardewicka⁴⁵. Ważnym dla kształtowania się prawa lubeckiego (również tego w Prusach) był także kodeks Tidemanna von Güstrowa z 1348 roku⁴⁶, spisany przez Domvikara Helmicusa Thymmonisa. Kolejny kodeks, który znalazł zasto-

⁴⁰ S. Ruhe, *Die Stadt Hela in Mittelalter*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1929, h. 69, s. 155–160.

⁴¹ Znamy jedynie wilkierz z 1742 roku; zob. A. Szorc, *Wilkierze warmińskie*, „Studia Warmińskie” 1984, t. 21, s. 63.

⁴² S. Archremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, s. 104–105.

⁴³ A. Szorc, *Wilkierze warmińskie*, *op. cit.*, s. 55.

⁴⁴ Kodeks z Lubeki, w 1945 roku wywieziony do ZSSR, został opublikowany w: *Das Alte Lübsche Recht*, hrsg. J.F. Hach, Lübeck 1839, s. 246–376; owym kodeksem zajęła się badaczka z Federacji Rosyjskiej – Natalia Ganina, która odnalazła ów wywieziony egzemplarz kodeksu Bardewicka; zob. N. Ganina, *Bardewickscher Codex: Problemstellungen und Perspektiven der Forschung*, „Indo-European linguistics and classical philology” 2016, vol. XX (1), s. 194–203; *eadem*, „Dieser vorzüglich schöne Codex...”. *Die Wiederentdeckung des Bardewickschen Codexes von 1294*, „Zeitschrift für Lübeckische Geschichte” 2016, Bd. 96, s. 53–63; N. Ganina, I Mokretsova, *Verschollener „Bardewickscher Codex” aufgefunden*, „Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur” 2016, Bd. 145, s. 49–69.

⁴⁵ W ówczesnych czasach wielu burmistrzów podejmowało reformy legislacyjne. Działania te można postrzegać jako element życia politycznego, mający na celu zwiększeniu popularności danego burmistrza, bądź też jako element wprowadzenia lub przeforsowania dzięki piastowanemu stanowisku nowych przepisów. Albert von Bardewick już w czasach nowożytnych był wymieniany jako kodyfikator czy też mecenas prawa lubeckiego; zob. *Specimen ivris pblicii lbecensis*, hrsg. J.C.H. Dreyer, Bützow/Wismar [1761].

⁴⁶ Również stworzony z inicjatywy ówczesnego burmistrza. Kodeks ten uważa się dziś za zaginiony. Fragment zachował się dzięki edycjom i opracowaniom XIX-wiecznym; zob. *Das Alte Lübsche Recht*, hrsg. J.F. Hach, Lübeck 1839, s. 216–226 oraz C. Mollwo, *Die ältesten lübischen Zollrollen*, Lübeck 1894, s. 80–96.

sowanie w wielu miastach nadbałtyckich, stworzono w roku 1586 – był to *Der Kayserlichen Freyen und des Heiligen Reichs Stadt Lübeck Statuta und Stadtrecht*⁴⁷, wydrukowany przez Johanna Balhorna.

Z kodeksów prawnych dla miasta Gdańska z okresu lokacji na prawie lubeckim zachował się jedynie kodeks z 1263 roku⁴⁸. Po 1346 roku Gdańsk przeszedł na prawo chełmińskie, co nie oznacza, że z prawa lubeckiego zrezygnowano całkowicie⁴⁹.

Zachowały się również kodeksy dla dwóch mniejszych miast – Kłajpedy oraz Tczewa. Kodeks miasta Kłajpedy sporządzony został w roku 1254 w języku łacińskim i liczy 88 artykułów⁵⁰. W przypadku drugiego kodeksu zachowała się jedynie treść: Kodeks Tczewski sporządzono w roku 1262 roku, a na jego treść składały się 82 artykuły⁵¹. Kodeks ten zaginął w XVIII wieku, lecz przetrwał w edycji Statutów Łaskiego z 1506 roku, co polskiej nauce do czasu wydania w 2009 nie było wiadome (na marginesie należy podkreślić, jak bardzo jest to godne ubolewania)⁵².

Najwięcej kodeksów prawnych zachowało się dla miasta Elbląga. Najstarszy kodeks, z 1240 roku, uważa się za zaginiony⁵³. Znany jest jedynie wstęp (zawierający dokument polecający wójta, rajców i mieszczan lubeckich), który został włą-

⁴⁷ *Der Kayserlichen Freyen und des Heiligen Reichs Stadt Lübeck, Statuta und Stadtrecht*, Lübeck 1586; Drukowany również w czasach nowożytnych: *Der Kayserlichen Freyen und des Heiligen Reichs Stadt Lübeck Statuta, Stadtrecht und Ordnungen*, Lübeck 1728.

⁴⁸ *Decretum Civitatis Danzeke, op. cit.*

⁴⁹ Zob. przyp. nr 8.

⁵⁰ A. Methner, *Das Lübsche Recht in Memel, op. cit.*

⁵¹ *Kodeks Tczewski z Lubeki, op. cit.*

⁵² *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque*, Cracoviae 1506, s. 239 i n. Kodeks tczewski, mimo że wydany był w *Statutach Łaskiego*, nie był znany polskiej nauce. Naukowcy polscy mylnie brali go za kodeks prawa magdeburskiego (i pod tą nazwą występuje w *Statutach Łaskiego*). W nauce niemieckiej fakt przedruku kodeksu prawa lubeckiego znany był już wcześniej, bo w pierwszej połowie XIX wieku (zob. *Das Alte Lübsche Recht, op. cit.*, s. 183), co pokazuje, jak polska nauka słyca i generalizuje prawo niemieckie. W nauce niemieckiej każdy kodeks ma swoją unikatową nazwę, w Polsce, w katalogach bibliotecznych lub archiwalnych, a także w opracowaniach naukowych, kodeksy określa się często po prostu jako kodeksy prawa chełmińskiego, lubeckiego, magdeburskiego czy nawet niemieckiego, bez bliższych studiów źródłowych. W nauce niemieckiej podejście do owej kwestii wygląda zupełnie inaczej; zob. przykładowe niemieckie inwentarze: *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Handschriften* U.D. Oppitza (kilka tomów) czy *Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften*, pod red. G. Homeyera.

⁵³ T. Domagała, *op. cit.* W katalogu Archiwum Państwowego w Gdańsku widnieje błędna informacja o elbląskim kodeksie z 1240 roku (300 R/ W18 E-34382 [są to fotokopie kodeksu 369 1/1]), chociaż jest to kodeks z ok. 1276 roku – wydanie to otwiera wstęp z datą „1240” (*ibidem*, s. 89).

czony do kodeksu z roku ok. 1270–1282⁵⁴ (data budzi wątpliwości, być może był to 1275 r.⁵⁵). Kodeks z 1240 roku miał liczyć 82 artykuły, z czego jest nam dzisiaj znanych pięć⁵⁶, spisanych w języku łacińskim.

Kolejny kodeks, z ok. 1275 roku, spisany był już w języku staroniemieckim, liczył 161 artykułów i zawierał wstęp z kodeksu z 1240 roku. Odpis owego kodeksu zachował się do dziś⁵⁷. Rada elbląska wysłała ok. 1275 roku⁵⁸ roku dwóch swoich członków do Lubeki, gdzie mieli uzyskać nowy odpis kodeksu lubeckiego. Z zachowanego dokumentu dowiadujemy się, że rada elbląska prosiła o wpisanie 21 nowych artykułów do kodeksu z roku 1240. Ze względu na to, iż było to niezgodne z postanowieniem lokacyjnym, rada elbląska, która chciała uniknąć zatargu z władzami Zakonu, dołączyła wstęp z kodeksu z 1240 roku do kodeksu z około 1275⁵⁹. Chciano tym samym zamaskować ów kodeks, stylizując go na kodeks starszy (1240).

Wspomniane kodeksy: gdańskie, tczewski, kłajpedzki oraz elbląski z 1240 roku, sporządzone zostały po łacinie. Język łaciński dominuje też w pruskich kodeksach prawa lubeckiego stworzonych w latach 1240–1263. Od ok. 1275 roku, czyli od powstania kolejnego kodeksu elbląskiego, kodeksy prawa lubeckiego będą już spisane w języku staroniemieckim.

Kolejnym kodeksem jest odpis kodeksu Bardewicka z 1295 roku⁶⁰, będący poszerzoną wersją kodeksu z ok. 1275 roku⁶¹. Na tym odpisie zostały oparte dwie

⁵⁴ Wydany w: A. Methner, *Die älteste deutsche Handschrift das Lübischen Rechts für Elbing*, *op. cit.*

⁵⁵ Historycy nie byli zgodni co do daty powstania owego kodeksu: Steffenhagen określał ją na rok około 1260 (E. Steffenhagen, *op. cit.*, s. 232), Carstenn nie podjął nawet próby bliższego określenia daty, natomiast Methner podaje przedział 1270–1282 (A. Methner, *Die älteste deutsche Handschrift das Lübischen Rechts für Elbing*, *op. cit.*, s. 11), przy czym za prawdopodobny przyjmuje rok 1276. Dziś za najbardziej prawdopodobny uznaje się rok 1275; przyczyniły się do tego ustalenia G. Korlén'a w związku z dokumentem rady elbląskiej; również Domagała podaje datę ok. 1275 r. (T. Domagała, *op. cit.*, s. 89).

⁵⁶ Zob. T. Domagała, *op. cit.*, s. 92; J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich...*, *op. cit.*, s. 103.

⁵⁷ AP Gd. Akta miasta Elbląga, 369 1/1 (jest to wspomniany kodeks zawierający mylną datę 1240 r.).

⁵⁸ *Codex diplomaticus warmiensis oder der Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage, Bd. I, nr 119, s. 211–213. Datacja owego dokumentu była początkowo ustalana na rok 1260. Dziś za słuszną datę uważa się rok ok. 1275; zob. G. Korlén, *Das mittelniederdeutsche Stadtrecht*, Bd. II, Lund 1951, s. 12; K. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 11.

⁵⁹ J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich...*, *op. cit.*, s. 103.

⁶⁰ AP Gd., Akta miasta Elbląga, 369 1/2.

⁶¹ 159 artykułów odpowiada 161 artykułom z kodeksu z około 1275 roku (J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich...*, *op. cit.*, s. 104).

kolejne redakcje: kodeks z pierwszej poł. XIV wieku⁶² oraz drugi kodeks z bliżej nieokreśloną datą – z wieku XIV⁶³.

W wieku XVI powstają nowe kodeksy prawne, których modernizacja czy też ewolucja jest już o wiele bardziej widoczna niż w przypadku kodeksów z czasów średniowiecza. W roku 1506 (data ta jest wątpliwa⁶⁴) sporządzono kolejną wersję⁶⁵, liczącą 315 artykułów, mimo że wstęp informuje nas, iż księga zawiera 323 artykuły⁶⁶. We wstępie czytamy również, że księga spisana została za urzędowania burmistrza Hansa Butenholta – co nie mogło być prawdą, jeżeli mamy uznać autentyczność daty powstania kodeksu. Hans Butenholt nigdy nie był burmistrzem, a jedynie rajcą, którym też został dopiero w roku 1507, a nie 1506⁶⁷. Kolejny kodeks, powstały w roku 1514⁶⁸, zawiera, podobnie jak poprzedni, 315 artykułów i stanowi jego odpis⁶⁹. Odpisem kodeksu z roku 1506 był również kodeks z roku 1512 (zaginiony)⁷⁰.

Pierwsza połowa wieku XVI odznacza się regresem w powstawaniu kolejnych dzieł prawniczych i dopiero druga połowa XVI wieku przyniesie odrodzenie w tej dziedzinie. Pierwsza połowa wieku XVI to okres chaosu w dziedzinie prawa, reformacja przyniosła bowiem nowe zasady moralne, renesans zaś odnowienie prawa rzymskiego. Kolejny kodeks⁷¹ spisany został po 1563 roku, być może już w wieku XVII⁷². Zawiera on odpis wilkierza z 1563 roku. Elbląg posiadał również egzem-

⁶² AP Gd., Akta miasta Elbląga, 369 1/3.

⁶³ AP Gd., Akta miasta Elbląga, 369 1/4.

⁶⁴ Taka data widnieje we wstępie kodeksu, uznawana jest ona również przez Carstenna (E. Carstenn, *Die Elbinger Handschriften das Lübischen Rechts*, op. cit., s. 165). Biorąc jednak pod uwagę nieprawdziwe informacje podawane we wstępie owego kodeksu, nie można uznawać owej daty za bezsporną – jedynie za zbliżoną.

⁶⁵ AP Gd., Akta Miasta Elbląga, 369 1/5.

⁶⁶ We wstępie czytamy, że księga ta ma zawierać 323 artykuły, w rzeczywistości liczy ich zdecydowanie mniej, bo tylko 315. Również indeks artykułów, znajdujący się na pierwszych stronach kodeksu, został błędnie ponumerowany.

⁶⁷ Christoph Falks *Elbingisch-Preussische Chronik. Lobspruch der Stadt Ebling und Framgente*, hrsg. M. Toeppen, Leipzig 1879, 36[136]; R. Czaja, *Urzednicy miejscy Elbląga do 1524 roku*, Elbląg 2010; A. Groth, *Burmistrzowie i prezydenci Elbląga w latach 1286–1950*, Elbląg 2013.

⁶⁸ AP Gd., Akta Miasta Elbląga, 369 1/6.

⁶⁹ Porównanie owych kodeksów znajdziemy w: E. Carstenn, *Die Elbinger Handschriften das Lübischen Rechts*, op. cit., s. 166–168.

⁷⁰ Zaginiony.

⁷¹ AP Gd., Akta Miasta Elbląga, 369 1/7.

⁷² W katalogu archiwalnym widnieje data „XVII” jako czas powstania owego kodeksu. Musiał on zostać na pewno spisany po 1563 roku, gdyż zawiera wilkierz miasta Elbląga z tegoż roku. Carstenn przyjmuje, iż powstał on w wieku XVII (E. Carstenn, *Die Elbinger Handschriften des Lübischen Rechts*, op. cit., s. 174.

plarz (rękopis) Prawa Starolubeckiego (*Das Alte Lübische Recht*) z 1584 roku, autorstwa Jacoba Caspera Kuntza⁷³. Ostatnim z kodeksów renesansowych jest tzw. Codex Grubnau'a (*Jus Lubencense*)⁷⁴. Powstał on, co ciekawe, w Wittenberdze i jest dość specyficzny, gdyż spisany został po łacinie. Przypomnijmy: jedynie kodeksy z początku i połowy XIII wieku powstawały po łacinie, późniejsze zaś sporządzano już w języku staroniemieckim.

Wiele z kodeksów prawa lubeckiego zaginęło. Informacje o nich odnajdujemy przede wszystkim u Steffenhangena, którego praca jest najstarsza (1875). Warto zwrócić uwagę, że wiele z tych dokumentów uznawano za zaginione już w okresie międzywojennym, a nawet jeszcze wcześniej, bo w XIX wieku. Jednym z kodeksów, który zaginął najwcześniej, był kodeks prawa lubeckiego dla miasta Braniewa z 1351 roku⁷⁵. Braniewo posiadało również kodeks wspólny prawa chełmińskiego i lubeckiego, także zaginiony⁷⁶. Również i Gdańsk, mimo przejścia na prawo chełmińskie, kodeksy prawa lubeckiego posiadał. Do zaginionych kodeksów gdańskich możemy zaliczyć kodeks z 1488 roku. Miał on być spisany w języku staroniemieckim oraz posiadać wstęp łacińskojęzyczny opracowany dla kodeksu miasta Tczewa z 1262 roku⁷⁷. Ten sam rękopis miał również zawierać orzekał prawa lubeckiego (zapytania i odpowiedzi) oraz prawo morskie (najprawdopodobniej również z kręgu prawa lubeckiego), zdarzało się bowiem często, iż w kodeksach lubeckiego prawa miejskiego zawierano artykuły, a nawet większe ustępy prawa morskiego. Wspomniano już wyżej o zaginionym kodeksie miasta Tczewa, który zachował się dzięki edycji *Statutów Łaskiego. Codex Wallenrodt* – egzemplarz prawa lubeckiego z Królewca – uznawany był za zaginiony już w okresie międzywojennym⁷⁸. Krótki jego opis znajduje się w pracy Steffenhangena⁷⁹.

Najwięcej kodeksów utracił Elbląg. Najdotkliwszą stratą jest brak owego pierwotnego kodeksu z 1240 roku – na co zwracano wielokrotnie w literaturze uwagę. Nie był on wszak jedynym zaginionym kodeksem. Nie zachowały się kodeksy, które znajdowały się w zbiorach biblioteki elbląskiej – a wcześniej w zbiorach biblio-

⁷³ AP Gd., Akta Miasta Elbląga, 369 1/8. Informacja o tytule oraz autorze znajduje się na oprawie. Data na oprawie i przed rejestrem artykułów – k. 373.

⁷⁴ AP Gd., Akta Miasta Elbląga, 369 1/9.

⁷⁵ Już Steffenhagen uznał go za zaginiony; zob. E. Steffenhagen, *op. cit.*, s. 5.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 6; E. Carstenn, *Die Elbinger Handschriften des Lübisches Rechts*, *op. cit.*, s. 169.

⁷⁸ Korzystał z niego Steffenhagen, ale już Carstenn nie mógł go w Archiwum Królewskim odnaleźć; por. E. Carstenn, *Die Elbinger Handschriften des Lübisches Rechts*, *op. cit.*, s. 170.

⁷⁹ E. Steffenhagen, *op. cit.*, s. 241.

teki gimnazjum elbląskiego⁸⁰. Do tego zbioru należy zaliczyć: kodeks z 1403 roku, kodeks z pierwszej połowy XV wieku, z 1512 roku oraz kodeks narastający, spisany w dłuższym przedziale lat (na pewno w czasach nowożytnych)⁸¹. Wiemy, że istniała również glosa z 1553 roku, obecnie również zaginiona⁸²; była to glosa do starszych kodeksów i stanowić miała przygotowanie pod nową redakcją prawa lubeckiego.

4

Po skrótowym przedstawieniu źródeł pora przejść do omówienia perspektyw badawczych. W literaturze dostatecznie opracowano już związki pomiędzy rozwojem prawa lubeckiego a ustrojem miast pruskich. W literaturze historycznej powstało wiele opracowań dotyczących roli prawa lubeckiego w życiu politycznym miast pruskich. Analizowano też dogłębnie polityczne i ustrojowe motywy dążenia do zachowania prawa lubeckiego ze strony władz miejskich bądź też jego zniesienie ze strony władz Zakonu Krzyżackiego. Nadal niedostatecznie zbadane pozostają problemy związane z treścią wilkierzy miejskich. Do całkowicie niezbadanych problemów możemy zaliczyć, przykładowo, przepisy budowlane czy też przepisy przeciwpożarowe. Całkowicie niezbadane pozostają nadal kwestie związane z treścią kodeksów prawnych, które dotyczą wielu spraw związanych z życiem codziennym, obyczajowością i mentalnością ówczesnych mieszczan (uwaga ta dotyczy kodeksów miejscowych, nie recypowanych). Do grupy perspektyw badawczych możemy wreszcie zaliczyć całą gamę problemów prawnych występujących w kodeksach prawnych. Niezbadane pozostają poszczególne przestępstwa, systemy penalne oraz wiele innych (związane np. z prawem spadkowym czy majątkowym). Wiele z egzemplarzy prawa lubeckiego wymaga nadal dokładniejszych badań źródłowych (prócz elbląskich, opracowanych przez Carstenna), wiele zaś pozostaje nadal zaginionych. Prowadzone poszukiwania badawcze (jak w przypadku Päslera) dają nadzieję na odnalezienie wielu egzemplarzy zaginionych, jak też odkrycie tych nieznanych nauce.

⁸⁰ R.G. Päsler, *op. cit.*, s. 230.

⁸¹ E. Carstenn, *Die Elbinger Handschriften des Lübischen Rechts*, *op. cit.*, kodeksy: C, D, E, c.

⁸² *Ibidem*, s. 156–157.

PAWEŁ MATEUSZ MODRZYŃSKI
(TORUŃ)

*Prawo lubeckie w miastach pruskich (XIII–XVI w.).
Stan badań, źródła i perspektywy badawcze*

Artykuł podejmuje kwestię prawa lubeckiego stosowanego w miastach pruskich w okresie średniowiecza i renesansu. Przedstawiono w nim stan badań nad prawem sądowym. Wymieniono istniejące oraz zaginione źródła prawa lubeckiego. Zwrócono również uwagę na braki w opracowaniach z dziedziny prawa sądowego oraz studiów źródłoznawczych. W artykule naszkicowano również perspektywy badawcze, z których bardzo obiecujące wydają się studia na treść owych źródeł. Mogą one pomóc w badaniach nad życiem codziennym mieszczan i ich mentalnością a także w przypadku problemów zupełnie zaniedbanych przez literaturę, w tym przepisów przeciwpożarowych czy budowlanych oraz konkretnych kwestii prawnych (np. systemów penalnych).

Słowa kluczowe: prawo lubeckie, późne średniowiecze, renesans, Elbląg, kodeksy prawne

PAWEŁ MATEUSZ MODRZYŃSKI
(TORUŃ)

*Lubeck Law in Prussian cities (XIII–XVI centuries).
Current research status, sources and research perspectives*

The article deals with the issue of Lubeck law applied in Prussian cities during the Middle Ages and the Renaissance period. It presents the current state of research on court law. Existing and lost sources of Lubeck's law were mentioned. The article also points out the deficiencies in the field of judicial law and source studies. The paper also outlined research perspectives. From the research perspectives, studies on the content of these sources seem to be very promising. They can help in researching the everyday life of townspeople, their mentality and problems completely neglected by literature, including fire and construction regulations and specific legal issues (including penal systems).

Key words: Lubeck's law, Late Middle Ages, Renaissance, Elbląg, legal codes

